

از جیحون تا فرات ایران شهر و دنیای ساسانی

تورج دریایی، خداداد رضاخانی

ترجمهٔ مریم بیجوند

از جیحون تا فرات

ایران شهر و دنیای ساسانی

تورج دریایی، خداداد رضاخانی

ترجمه‌ی

مریم بیجوند

انتشارات مروارید

سرشناسه:	دریایی، تورج، ۱۳۴۶ - Daryae, Touraj
عنوان و نام پدیدآور:	از جیحون تا فرات (ایران‌شهر و دنیای ساسانی) / تورج دریایی، خداداد رضاخانی؛ ترجمه‌ی مریم بیجوند.
مشخصات نشر:	تهران: انتشارات مروارید، ۱۳۹۶.
مشخصات ظاهری:	۱۱۸ ص.
شابک:	978-964-191-556-0
وضعیت فهرست‌نویسی: فیبا	
یادداشت:	عنوان اصلی:
یادداشت:	From Oxus to Ruphrates: the world of late antique Iran
عنوان دیگر:	کتابنامه: ص. [۱۰۸]-۱۱۸.
موضوع:	ایران‌شهر و دنیای ساسانی.
موضوع:	ایران - تاریخ - ساسانیان، ۲۲۶-۶۵۱ م.
موضوع:	Iran - History - Sassanids, 226-651
موضوع:	ایران - آثار تاریخی
موضوع:	Iran - Antiquities
شناسه افزوده:	ایران - تاریخ - از آغاز تا ۶۴۰ م. Iran - History - To 640
شناسه افزوده:	رضاخانی، خداداد، ۱۳۵۵ Rezakhani, Khodadad
رده‌بندی کنگره:	بیجوند، مریم، ۱۳۶۰ - مترجم
رده‌بندی دیوبی:	۱۳۹۶ الف ۴/د ۴۰۳ DSR
شماره کتابشناسی ملی:	۹۵۵/۰۳
	۴۹۵۹۶۱۶

چاپ اول دی‌ماه ۱۳۹۷، چاپ دوم دی‌ماه ۱۳۹۷

انتشارات مروارید

تهران، خیابان انقلاب، روبه‌روی دانشگاه تهران، پلاک ۱۱۸۸ / ص. پ. ۱۶۵۴ - ۱۳۱۴۵
 دفتر: ۶۶۴۰۰۸۶۶ - ۶۶۴۱۴۰۴۶ - ۶۶۴۸۴۶۱۲ فاکس: ۶۶۴۸۴۰۲۷ فروشگاه: ۶۶۴۶۷۸۴۸
<https://instagram.com/morvaridpub> - <https://telegram.me/morvaridpub>
www.morvarid-pub.com

از جیحون تا فرات
 ایران‌شهر و دنیای ساسانی
 تورج دریایی، خداداد رضاخانی
 تولید فنی: الناز ایلی
 صفحه‌آرایی: تینا حسامی
 چاپ دوم: زمستان ۱۳۹۷
 چاپخانه: کارنگ
 تیراژ ۵۵۰

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۱۹۱-۵۵۶-۰ ISBN: 978-964-191-556-0

۱۵۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

مقدمه‌ی نویسندگان.....	۵
فهرست تصاویر.....	۷
پیش‌گفتار.....	۹
بخش اول: تاریخ‌نگاری ساسانیان: نگاهی از مرکز، کنار و دور.....	۱۵
مفهوم ایرانشهر در تاریخ اوراسیا.....	۲۳
مفهوم ایران در اواخر عهد باستان.....	۳۱
بخش دوم: تاریخ ساسانیان.....	۴۱
تاریخ سیاسی.....	۴۳
ساسانیان و شرق.....	۶۹
ایدئولوژی، فرمانروایی و شکوه.....	۷۵
اقتصاد و تجارت.....	۷۹
مذهب.....	۸۵
زبان و ادبیات.....	۹۱

۹۵ پی نوشت

۹۷ گاه شمار ایران پساباستان

۱۰۸ کتابنامه

مقدمه‌ی نویسندگان

هدف از نگارش این کتاب ارائه‌ی معرفی مختصری از تاریخ ایران برای علاقه‌مندان به تاریخ پساباستان، و نیز آشنایی با تاریخ‌نگاری یکی از این‌ها، نه هر دو برای افرادی است که از پیش با تاریخ ایران آشنایی دارند. پساباستان - یک واژه‌ی نسبتاً جدید در تاریخ‌نگاری هزاره‌ی اول پس از میلاد - عموماً به مطالعه‌ی دنیای مدیترانه و به‌طور خاص امپراطوری روم و ادامه‌ی آن در دوره‌ی بیزانس پرداخته است. اخیراً اما بسیاری به این باور رسیده‌اند که باید با توجهی همسان و در بستری مشابه به مطالعه‌ی تاریخ خاور نزدیک، از جمله تاریخ ایران و موازین سیاسی و فرهنگی امپراطوری ساسانی پرداخته شود. امید است که این کتاب سبب افزایش علاقه به شناخت تمدنی گردد که زیربنای شناخت خاور نزدیک در طی قرون وسطی و زمان معاصر است و تاریخ آن تا پیش از این اغلب تنها به‌عنوان ذیل مختصری در تاریخ روم و یا تاریخ اسلام ارائه شده است.

در این جا لازم است از افراد ذیل برای فراهم آوردن امکان نشر این کتاب تشکر کنیم. نخست، آقای میلاد وندایی که بسیاری از تصاویری را که در

ایران عکاسی کرده بودند در اختیار ما گذاشتند. مابقی عکس‌ها توسط تورج دریایی در سفرهایی که به ایران کرده‌اند و در موزه‌های ایران گرفته شده است. برخی از مهرها و سکه‌ها متعلق به کلکسیون صفدری می‌باشند که از مالک مجموعه آقای کیوان صفدری به‌خاطر اجازه‌ی عکس‌برداری تشکر می‌کنیم. آقای علی راضی و بنیاد فرهنگ سخاوتمندانه انتشار این کتاب را ممکن ساختند. و با تشکر از کوروش بیگ‌پور که طراحی جلد اصل انگلیسی و آماده‌سازی کتاب را بر عهده داشته است.

فهرست تصاویر

فصل اول

- تصویر ۱. مهر یک صاحب منصب ساسانی. صفحه‌ی ۱۵
- تصویر ۲. تاجگذاری اردشیر در پارس. صفحه‌ی ۲۱
- تصویر ۳. آتشکده. صفحه‌ی ۲۳
- تصویر ۴. غلبه‌ی شاپور اول بر رومیان در نقش رستم. صفحه‌ی ۲۹
- تصویر ۵. بهرام دوم و بارگاه او در سراب بهرام. صفحه‌ی ۴۰

فصل دوم

- تصویر ۶. مجسمه‌ی نیم تنه‌ی بوران. صفحه‌ی ۴۱
- تصویر ۷. سکه‌های هرمز اول کوشان شاه. صفحه‌ی ۷۴
- تصویر ۸. شاپور دوم با میترا در حال درخشش با فرّ ایزدی «خوره» در طاق بستان. صفحه‌ی ۷۸
- تصویر ۹. مهر پیشوای زرتشتی از شیراز. صفحه‌ی ۸۴
- تصویر ۱۰. کردیر پیشوای بزرگ زرتشتی. صفحه‌ی ۸۹
- تصویر ۱۱. در همدان. صفحه‌ی ۹۴
- تصویر ۱۲. در سمیره. صفحه‌ی ۹۶
- تصویر ۱۳. صحنه‌ی چوگان در نقش رستم. صفحه‌ی ۹۷

پیش‌گفتار

جورج رالینسون، از فارغ‌التحصیلان دانشگاه آکسفورد در سال ۱۸۷۵ کتابی منتشر کرد به نام: «هفتمین پادشاهی بزرگ مشرق‌زمین» با موضوع جغرافیا، تاریخ و باستان‌شناسی ساسانیان یا «امپراطوری جدید پارسی». این کتاب اولین و تنها کتاب موجود به زبان انگلیسی درباره‌ی تاریخ ساسانی بود که تا پیش از انتشار کتاب تورج دریایی در سال ۲۰۰۸ با نام «ایران ساسانی (۶۵۱-۲۲۴ میلادی) تصویری از یک امپراطوری پس‌باستان» نگاشته شده بود. همچنین تنها یک کتاب به زبان فرانسه (کریستنسن، ۱۹۴۴)، یک کتاب به زبان آلمانی (شیپمن، ۱۹۹۰) و سه کتاب به زبان روسی (لوکونین، ۱۹۶۱ و ۱۹۶۹، کولسینکف، ۲۰۱۲) درباره‌ی ساسانیان نوشته شده است. ممکن است این پرسش برای برخی پیش آید که اهمیت پردازش بیشتر به تاریخ ساسانیان و مطالعه‌ی آن‌ها به‌ویژه در یک سبک و سیاق جدید چیست.

پادشاهی ساسانیان به همراه روم شرقی (بیزانس)، دو امپراطوری بزرگ غرب اوراسیا در اواخر عهد باستان بوده‌اند. ساسانیان منطقه‌ی بین دو رودخانه‌ی جیحون و فرات را تحت فرمانروایی خود داشتند و آن را

«ایرانشهر» (در فارسی میانه) یا همان ایران در زبان ادبیات می‌نامیدند. هر دو امپراطوری روم و ساسانی، قلمرو امپراطوری خود را تنها مرکز اصلی جهان می‌دانستند. تمام پادشاهی‌ها و تمدن‌های دیگر عملاً حومه‌ی این دو امپراطوری به‌شمار می‌آمدند که این خود نشانگر عظمت ایرانیان و رومی‌های آن زمان است.

ساسانیان نه‌تنها موفق به حکومت بر منطقه‌ی بین جیحون تا فرات تحت یک نظام سیاسی و اجرایی واحد شدند، بلکه توانستند سیستم دفاعی‌ای بنا کنند که رومیان پیش‌تر بر اساس آن دیوارهای «هادریان» و «آنتونین» را در قرن دوم میلادی ساخته بودند. ساسانیان با همکاری رومیان دیوارهایی در قفقاز و نیز در سواحل جنوبی خلیج فارس ساختند. آن‌ها طولانی‌ترین دیوار عهد باستان به نام «سد اسکندر» که «قل‌ئیلان» یا «مار قرمز» نیز نامیده می‌شد را احداث کردند. طول این دیوار ۱۹۵ کیلومتر بود و ۳۳ دژ نظامی داشت (رکاوندی، ۲۰۱۳).

دستاوردهای فرهنگی ساسانیان را از طریق آثار به‌جامانده از آنان در ادبیات فارسی میانه و آثار هنری ساسانی می‌توان دید. از جمله این دستاوردها پایه‌گذاری بازی چوگان است که به‌طور خاص منسوب به اردشیر اول مؤسس سلسله‌ی ساسانی می‌باشد. اولین راهنمای بازی شطرنج به آن شکلی که امروزه می‌شناسیم (بعدها اسپانیایی‌ها ملکه را جایگزین وزیر کردند)، همچنین بازی تخته‌نرد در متون فارسی میانه بازمانده از ساسانیان به چشم می‌خورد. همچنین اولین تصاویر به‌جامانده از نیزه‌بازی سواره به‌عنوان یک ورزش و مبارزه، متعلق به قرن سوم میلادی، در نقش رستم در استان پارس یا فارس قرار دارد. این فعالیت‌ها را از جمله توانایی‌هایی می‌توان برشمرد که ساسانیان در اواخر عهد باستان برای آنچه که آن را فرهنگ می‌نامیدند لازم

می‌دانستند. علاوه‌براین، ایران ساسانی از طریق مراوده با هندوستان آن زمان توانست سنت ادبی «ادبیات حکمی» را در کنار ژانر ادبی «نصایح الملوک» توسعه دهد. متن ساسانی «هزار افسان» را که در حال حاضر متن اصلی آن موجود نیست می‌توان از طریق ترجمه و اقتباسی که به عربی شده است، اساس گردآوری افسانه‌های اسلامی قرون وسطی که به هزار و یک شب معروف است دانست. (بیضایی ۲۰۱۴)

ساسانیان همچنین بین سده‌های سوم و هفتم، پل ارتباطی خوبی برای تجارت و مبادلات اوراسیا بودند که شامل مسیر تجاری آسیای میانه یعنی راه ابریشم بود. واژگان فارسی میانه مرتبط با تجارت به‌خوبی نشانگر رشد و توسعه‌ی فعالیت‌های بازرگانی در این دوره هستند. برای نمونه، واژگان فارسی میانه بازار یا «وازار»، دسته‌ی تجار یا همان کاروان یا کاروان در فارسی میانه، و مسافرخانه با معادل فارسی میانه کاروانسرای یا همان کاروانسرا همگی در زمان ساسانیان ساخته و به‌کار برده شده‌اند. ساسانیان علاوه بر این‌ها، دارای امتیاز انحصاری تجارت ابریشم با ساکنان مدیترانه بودند و مراکز تجاری بسیاری را که تا چین و اندونزی توسعه یافته بود بنا کرده بودند. سرمایه‌گذاری‌های ساسانیان در بخش کشاورزی و تولید، زمینه‌ای برای انقلاب زراعی قرون وسطی در خاورمیانه شد. فرش محلی بافته‌شده در ایران در چین بسیار پرآوازه شد و انحصار صید مروارید خلیج فارس در سرتاسر جهان به رسمیت شناخته می‌شد. در آخر نیز مسکوکات ساسانی به‌عنوان ارز رایج معاملات بین‌المللی در آسیا حتی در اوایل دوران اسلامی معتبر بودند.

از نظر فرهنگی می‌توان گفت ساسانیان از بسیاری جهات پایه‌های خاورمیانه‌ی قرون وسطی و به‌تبع آن مدرن را بنا کردند. بسیاری از آداب و

رسوم و مقررات که به تمدن اسلامی ربط داده می‌شوند، ریشه در دوران ساسانی دارند. از نقطه نظر سازماندهی مذهبی، این نکته قابل ذکر است که آنچه که به عنوان «نظام مِلّت» در امپراطوری عثمانی از آن یاد می‌شود ابداع ساسانیان بود که در آن افراد بر اساس اعتقادات دینی خود دسته‌بندی می‌شدند و مجاز به اداره‌ی جوامع خود به صورت خودگردان بودند. پرداخت مالیات سرانه (گزیدگ در فارسی میانه، جزیه در عربی) به عنوان سمبل حمایت از افراد دیگر مذاهب (یهودیان، مسیحیان، و احتمالاً بوداییان) نیز بر اساس سیستم مالیاتی همگانی ساسانیان است. اغلب نهادها و امور اداری اسلامی ریشه در زمان ساسانیان دارند. واحد اداری اسلامی «دیوان» که اهمیت ویژه‌ای داشت از آن جمله است. زرتشتیان در دوره‌ی ساسانیان الگوهایی را پایه‌گذاری کردند که از میان آن‌ها الگوی «وقف» که همان اهدای زمین با نیت نیکوکاری است و همچنین ازدواج موقت یا صیغه را می‌توان نام برد.

ضرب سکه، حکومت اجرایی و مؤسسات ساسانیان پس از براندازی حکومت توسط مسلمانان همچنان باقی ماندند و مانند میراثی برای خاور میانه‌ی مسلمان به جا ماندند. با این حال از آن جا که زبان خلافت عربی شده بود، دستاوردهای ساسانیان کمتر دیده می‌شد و بسیاری از کارهایی که در زمان خلافت بنی‌امیه و بیشتر از آن در زمان خلافت عباسی انجام شد نادیده و ناشناخته باقی ماند. بنابراین مطالعه‌ی امپراطوری ساسانیان می‌تواند به تعریف و تشریح دوام و اهمیت دنیای ایران پیش و پس از ورود اسلام و به ویژه ظهور آنچه که محققان از آن به عنوان «سرزمین خلافت مشرق» و در نهایت دنیای پارسی است کمک شایانی نماید. از این جهت، مطالعه‌ی تاریخ ساسانیان نه تنها در شناخت تاریخ ایران اهمیت دارد، بلکه در بازه‌ای

وسیع‌تر در بررسی تاریخ خاورمیانه ضروری است. از سوی دیگر، حتی در تاریخ جامع اواخر عهد باستان، داشتن درک درستی از تاریخ ساسانیان نقش به‌سزایی در تصحیح روایت تاریخی آن دوران که غالباً به موضوعات مرتبط با مدیترانه پرداخته ایفا می‌کند. درحالی‌که مدیترانه‌ی پساباستان، با وجود تأکید بر تغییر و دگرگونی، متمرکز بر تشریح زوال یا تغییراتی است که رومیان مسبب آن بودند، مطالعه‌ی ساسانیان می‌تواند نگاهی مرتبط و درعین‌حال اندکی متفاوت ارائه نماید. درواقع بسیاری از عوامل زوال در مدیترانه باعث توجه به شرق و ظهور سوریه - بین‌النهرین به‌عنوان مرکز فعالیت‌های اقتصادی و روشنفکری در قرون وسطی شد. توجه به پیشگامی ساسانیان در این ظهور همچنین می‌تواند به بررسی تاریخ مدیترانه‌ی پساباستان، نه از نظر تغییراتی که ناشی از زوال بودند بلکه به‌عنوان عاملی که سبب جابه‌جایی مراکز ژئوپولیتیک به غرب آسیا شد بپردازد.